

Prosjektnotat nr. 4-2003

Runar Døving

Grensehandel i sameland

SIFO

Tittel Grensehandel i sameland	Antall sider 40	Dato 12.05.2003
Forfatter(e) Runar Døving	Prosjektnummer 11-2002-10	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver Norges Forskningsråd		
Sammendrag Grensen mellom Norge og Finland går rett igjennom sameland. For samene er det derfor ingen grense. Når nordmenn krysser grensen drar de fra et eget norsk land til et svensk eller finsk land, med andre kulturer. For samer vaier det samme flagget, og grensen blir da bare en praktisk barriere, eller steder med billigere og andre varer eller tjenester. Kunnskapene om kvoter er minimal. Og man oppfatter ikke det man sørpå kaller smugling på samme måte. Den etniske og praktiske historiske erfaring gjør samenes forhold til grensehandelen meget avslappet. Moralske argumenter om at grensehandel er hARRY, eller at man bør støtte den norske stat er helt irrelevante problemstillinger i sameland. Heller ikke den strøm av ordet "billig" hører man i Finnmark. Det kan synes som om både samer og finnmarkinger generelt har et mer avslappet og bevisst forhold til matens lave andel av husholdningsbudsjettet. Der nordmenn ser grensehandel som en politisk handling, er finsk sameland bare et sted der det selges billigere tobakk, øl eller kjøtt. Og det er ingen moralsk forskjell å dra til Lakselv for å handle møbler, enn det er til Karigasniemi for å handle tobakk. Finnmarkinger har en helt annet forhold til avstander enn man har sørpå. Man reiser mye og langt og veiene er gode. Man reiser gjerne gjennom Finland for å komme til andre steder i Norge. Dette gjør at grensehandelen likevel er omfattende mot Finland, og har stor betydning både for vareutvalg, priskonkurranse og for kontakten mellom landene på Nordkalotten. Handel er basert på tilbud og etterspørsel. De stedene som har fått god konkurranse fra norske kjøpmenn eller kjeder synes å klare seg godt, særlig når tilbudet på finsk side forfaller. Mens det omvendt har blitt et meget godt tilbud i Nuorgam med polutsalg og godt og utvalg har fått et betydelig økt omfang. Grensehandelen mot Russland er ikke særlig stor, og har en større plass i offentligheten enn i virkeligheten. Årsaken er den strenge grensekontrollen og den fordyrende visumplikten.		
Stikkord Grensehandel, grensehandleatferd, samer, Finnmark, etnisitet		

Forord

Dette er en delrapportering i et større prosjekt; "Fenomenet grensehandel – rasjonalitet mer enn galskap?" finansiert av Norges Forskningsråd. Det er et samarbeidsprosjekt mellom Norsk senter for bygdeforskning (Bygdeforskning) og Statens institutt for forbruksforskning (SIFO). Fra Bygdeforskning arbeider forskerne Gro Follo og Oddveig Storstad på prosjektet, og fra SIFO forskerne Runar Døving og Randi Lavik. Lavik er prosjektleder.

Innsamling av data foregikk hovedsakelig høsten 2002. Følgende typer data er samlet inn: Prisdata, surveydata av et utvalg grensehandlere fra Strømstad kommune, antropologiske observasjoner og kvalitative intervjuer av grensehandlere i Finland og Strømstad kommune i Sverige.

Pr. mai 2003 er følgende delrapporteringer publisert:

Prisforskjeller og grensehandel mellom Norge og Sverige – sammenlignende prisundersøkelse av utvalgte grensehandelsvarer, kjente merkevarer og alkohol 2002 og ulike grensehandelsundersøkelser (Randi Lavik). Oppdragsrapport nr 5-03 SIFO.

Grenselinje-landet — grensehandel mellom handel og tur (Gro Follo). Rapport 2/03. Norsk senter for bygdeforskning.

Grensehandel - forbrukerfest eller politisk protest? (Oddveig Storstad). Rapport 3/03, Norsk senter for bygdeforskning.

Grensehandel i sameland (Runar Døving). Prosjektnotat nr 4-03 SIFO.

Disse fire publikasjonene utgjør samlet sett en bred beskrivelse og analyse av grensehandel som fenomen, og framstår som den første dyptgående og helhetlige samfunnsvitenskapelige analyse av nordmenns grensehandel.

STATENS INSTITUTT FOR FORBRUKSFORSKNING

Oslo, mai 2003

Grensehandel i sameland

Innhold

Innledning og metode	7
Grensehandelen til Finland – Infrastruktur og avstander	8
Grensehandlen mot Russland	16
Karasjok – senter i den samiske kulturkrets	18
Hva handles – varer og tjenester og arbeidskraft	22
Kunnskap om varer og priser	25
Ulikheter i forhold til kjønn og alder	27
Kunnskapsutvikling	28
Nærhetens betydning – grensehandelen er praktisk	30
Sameland	31
Et grenseløst folk – Grensen og samisk selvforståelse	33
Grensehandlen og samisk kultur	36
Grensehandelens historiske usikkerhet	38
Toll og smugling	39
Litteratur	42

Innledning og metode

Debatten omkring grensehandelen er i Norge først og fremst knyttet til Svinesund og svenskehandelen. Den norske grensen er imidlertid over 2.542 km lang, og grenser mot tre land; Russland, Finland og Sverige. 196 km. mot Russland, 727 km. mot Finland og 1.619 km. mot Sverige. Selv om grensehandelen mot Finland er relativt liten i omfang og kun utgjør om lag 2 prosent av det totale grensehandelen (Lavik 2003) er det for prosjektet *Fenomenet grensehandel – rasjonalitet mer enn galskap?* en verdi å se om handelen mot Finland i nord skiller seg ut fra handelen mot Sverige i sør. I dette delprosjektet er det den folkelige aktive grensehandelen som vil bli studert, og ikke omfanget.

Dette notatet er basert på et lite feltarbeid i Karasjok, høsten 2002, og reiser langs grensa til alle seks overganger til Finland fra Norge høsten 2002 og våren 2003. Metoden til dette notatet er i første rekke basert på deltagende observasjon, og i noen grad intervjuer. Poenget med denne type undersøkelse er å se grensehandelen fra de som bor nær grensa, med et fokus på hvordan handelen blir forstått i grensetraktene. Det betyr i størst mulig grad være med på hverdagslivet. Feltarbeidet innebar å bo hos en familie; en mor med to barn i Karasjok og delta i deres hverdag og fritid. Jeg foretok om lag 25 reiser til Finland som ligger atten kilometer fra tettstedet, og gjorde en mengde ustrukturerte intervjuer med handlende både i ulike butikker i Finland og blant befolkningen i Karasjok, i tillegg til nøkkelinformanter som tollere, politi, ansatte i kommuneadministrasjonen eller kjøpmenn. Det ble også foretatt to større reiser; en reise Polmak, Tana, Varanger, flere turer til Lakselv, og en reise fra Kirkenes (Storskog) til Kilpisjärvi (Skibotn/Tromsø) for å få et innblikk i alle overganger og dermed mulige forskjeller, og får å se på konsekvensene etter etableringen av polutsalg (Alko) i Nuorgam, som er den eneste grenseovergangen med polutsalg.

Det var enkelt å gjøre feltarbeid i Karasjok. Grensehandelen er et lite ømtålig tema. Det var greit å presentere seg som en som forsket på grensehandelen, og de fleste var villige til å snakke om tema. Folk i Karasjok er meget hyggelige og imøtekomne. Jeg fikk anledning til å være med på hverdagslige sammenhenger som kaffeselskaper, ulike former for å gå på besøk, kirkekaffe, konserter, fredagspils, flatfyll og en rekke festelige begivenheter som runde

bursdagsselskap, barneselskap og bryllup. Med tanke på den korte tiden feltarbeidet varte, fikk jeg anledning til å være med på mange ulike kontekster, og kunne snakke uformelt om grensehandlen med svært mange mennesker.

For en typisk søring, dáza (ikke-same fra Sør-Norge), oppleves det svært spesielt å ikke være majoritet i det man tenker er et norsk område. Samisk på alle måter er dominerende i Karasjok. Hovedspråket er samisk selv om norsk beherskes meget godt av de fleste. Etnisitet handler om forskjeller. ”Det samiske” blir hele tiden kommunisert både til meg og i offentlige diskurser, både i å forklare hva de gjør, hvorfor det gjøres, og hvorfor de andre, nordmennene, gjør som de gjør. Og det er rimelig å anta at praksis i forhold til grensehandelen i nord handler om vesentlige kulturelle forskjeller. Etniske problemstillinger er og blir altoverskyggende i Finnmark, og ser ut til også å gjelde grensehandelen.

Grensehandelen i Finland – Infrastruktur og avstander

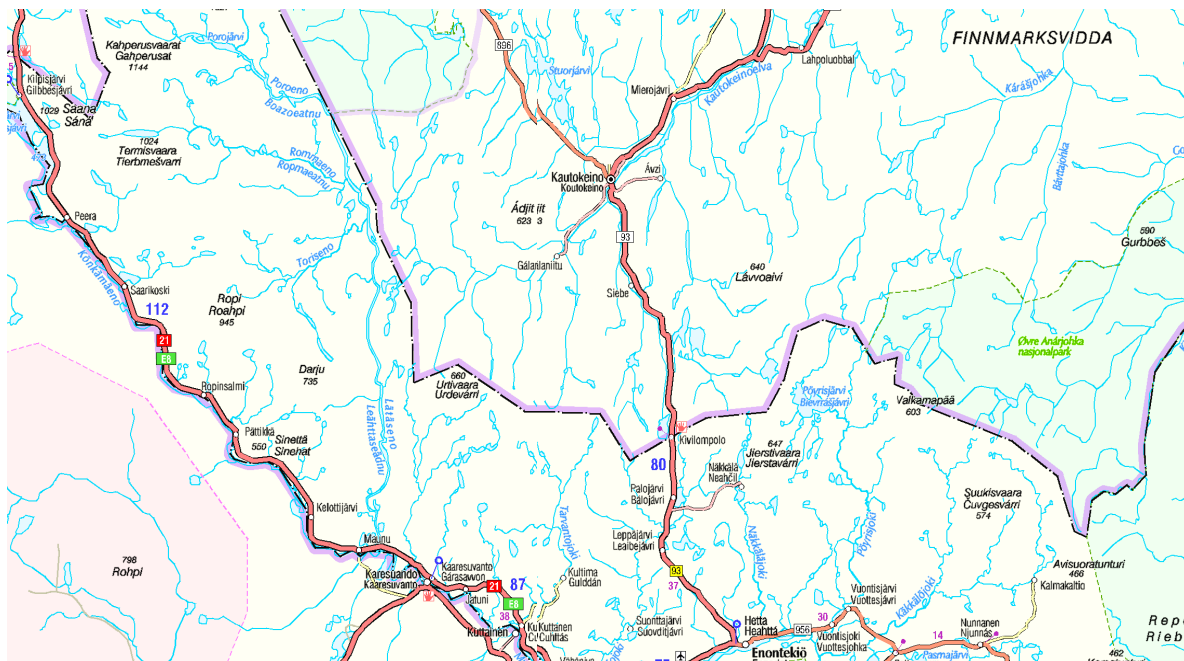
Den norske grensehandelen til Finland foregår fra Troms og Finnmark. Det er til sammen seks steder det er mulig å passere grensen med bil. En fra Troms og fem fra Finnmark. Det er tilsvarende seks steder (områder) der det er blitt vanlig å handle fra Norge. Jeg skal her kort presentere alle seks overgangene relativt kort for deretter vise hvordan grensehandlen foregår mer inngående i og rundt Karasjok.

Kilpisjärvi ved Treriksrøysa er den vestligste (se kart I). Man følger E8 fra Troms (150 km fra Tromsø, 45 km. fra Skibotn) til finsk Lappland. Det er mange fra Troms og nord i Nordland som reiser denne veien gjennom Finland for å komme lenger vest i Finnmark fordi veiene er bedre. På denne måten er det mange som kjører gjennom *Kilpisjärvi* for å komme til Alta/Kautokeino (RV 93), Karasjok/Lakselv (E 75) eller mot Sør-Varanger. Det er etter det jeg har fått oppgitt mye som tyder på at disse i større grad velger å handle i Karesuando, særlig de som skal nordover riksvei 93 (De som skal enda videre østover foretrekker gjerne å stoppe i Ivalo som er den største byen (Se kart II)). Men det er tydeligvis en del som handler i *Kilpisjärvi* også av de som er på transitt vestfra og østfra, gjerne for å legge inn en pause i kjøringen (Det er 100 km til nærmeste bensinstasjon og stoppested.)

Kilpisjärvi eller Kilpis som det kalles på folkemunne både i Skibotn og i Kilpisjärvi er et lite finsk vintersportssted med Hotell Kilpis som den viktigste institusjon. Det er knapt et tettsted å regne, men kan mer sammenlignes med steder som Finse i Norge, et sted som er bygget opp rundt infrastrukturen (veien over fjellet) og turismen. Det ligger rett ved *Saana* som er et viktig fjell for finnes geografi. Det er en mengde overnattingssteder og hytter, som alle også er rettet mot det norske markedet, men jeg fikk betydelige sprik i anslaget om omfanget av den norske andelen av turismen. Den natten jeg var der var det ingen norske, men et hundretall finske gjester. Det var bare finske og samiske arbeidere i Kilpis. Den ene butikken som finnes er en stor landhandel, med meget stort og kvalitetsmessig relativt godt utvalg i alt fra verktøy klær, suvenirer, kjøkkenutstyr til mat. Det er imidlertid ikke særlig tvil om hvilke varer som er rettet mot nordmenn. De er priset med NOK i store bokstaver, og står i store mengder fritt på gulvet. Det er øl, kjøtt, tobakk og til dels brus i 0,25 liters enheter og noe ost. Resten av varene er bare priset i euro. I følge de ansatte kom de fleste nordmenn i helgene og i høytider slik som påsken. Til hverdags var den kanskje en tiltalls handlende per dag. På en hverdag i mai var det ingen norske handlende før utpå ettermiddagen.

Noen korte intervjuer i Skibotn vitner om relativt variert aktivitet mot Finland. Ungdommen ga inntrykk av å handle uregelmessig, når de kjedet seg, skulle på en tur, eller for å handle øl og tobakk. Noen eldre kvinner fortalte at de aldri handlet der. Det var flere både unge og gamle som priste de finske skiløypene og hadde Campvingvogn stående på finsk side av grensen om vinteren. En kvinne som hadde hytte i området sa at hun svært sjeldent handlet i Kilpis, men tok med seg det hun trengte fra Skibotn, og brukte bare butikken hvis det var noe spesielt eller hvis hun gikk tom for noe. Av de jeg snakket med i Tromsø var det ingen jeg traff som noen sinne hadde dratt til Kilpisjärvi for å handle, mens noen hadde handlet på gjennomreise. Det var enighet både i Tromsø og Skibotn om at det ikke var mye å spare på å reise dit, med mindre man røykte og drakk mye øl.

Kart over vestre del av Finnmark, Nord-finland og Nord-Sverige.

Kivilompöytä heter den andre grenseovergangen sør fra riksvei 93. Den er ikke bebodd, men er bare en tollstasjon. Palojärvi er det første stedet man kommer til. Det består av et hytteutleie, en bensinstasjon og en kafé/gatekjøkken (som etter hva jeg forsto var en familiebedrift). Dette den absolutt minste av alle butikkene innenfor den finske grensen. Til sammen kanskje ti kvadratmeter, like mye rettet mot gjennomreisende turister som for lokale grensehandlende. Det er bare en liten frysedisk med reinsdyrkjøtt i store forpakninger, to typer øl, og store mengder tobakk. Ellers postkort og suvenirer.

Lenger øst, 40 km innenfor selve grenseovergangen Kivilompöytä, til sammen 90 km sør fra Kautokeino ligger Hetta (Enontekiö). Dette er også korteste vei til Finland fra Alta som ligger ytterligere 120 nord for Kautokeino. Hättä er også er et finsk vintersportssted, med lite norsk innslag. For å komme til Hetta nordfra når man skal fra Kautokeino til for eksempel Tromsø må man ta en liten sving (200 meter) østover. Flere jeg snakket med både i Karasjok og Kautokeino sa at ”det finnes et sted der ved Enontekiö, men vi drar heller til Karesuando (hvis man skal vestover) eller Muonio (lenger sør). Det er over 50 km. til, men finnmarkinger har meget høy toleranse for kjøring og veiene er meget gode. Det var tegn i Hetta til at det var en del norske turister i sesongen og at det kunne slenge innom noen grensehandlende, men det var ikke mange, og i slutten av sesongen var det meget stille.

Karesuando eller *Kaaresuvanto* er en by (tettsted) som er delt i en finsk og en svensk side av grenseelven Könkämä. Med både finsk og svensk medlemskap i EU er den interne tollstasjonen liten. De har mest service for rød diesel og hunder (Det er ikke tillat å bringe hunder fra Finland inn til Norge og Sverige). Både finsk, men særlig svensk side av Karesuando er av stor interesse for grensehandlen. Her selger man snus (som er nesten tre ganger så billig i Sverige som i Norge og forbudt i Finland), og mange snusere i Norge legger aktivt ruten innom for å kjøpe den varen. Her ligger også Eliassons Partiaffär (Kjøttballen) som er et velrenommert og billig slakteri. (Det er de som i sommerhalvåret setter opp en salgsbuss med kjøtt og brus på svensk side av Bjørnfjell, og arrangerer bussturer fra Narvik).¹ Handelen mellom Finland og Sverige er nå blir fraværende i Karesuando gjennom EU. Det var flere jeg snakket med som kom med meget motstridende opplysninger om priser, og ingen av de jeg snakket med på svensk side reiste over til finsk side for å handle. De snakket imidlertid meget om fortiden, da smugling og krig var vesentlig historie om livet i byen. Særlig under ”Den lille grensehandelen”, en avtale mellom Norge og Finland på trettitallet, var det betydelig grensehandel fra Finland til Norge.²

Karigasniemi ligger rett innenfor grensen, 18 km sørøst for Karasjok, der folk fra Lakselv, (Porsangerområdet) og til og med fra Hammerfest også kommer. Karigasniemi skal bli mer utførlig behandlet under. Dette er et etablert tettsted med fast bosetning fra før grensehandelen.

¹ De planlegger etter det jeg har hørt også en permanent butikk i Abisko.

² Interessant nok er byen også meget etnisk delt. Det vil si at selv om det skal være stort inngifte og mange er samer, snakker man knapt finsk på svensk side eller svensk på finsk side. Utvalget av lesestoff var for eksempel enspråklig på begge sider.

Kart over den østlige delen av Finnmark, Nord-Finland og Vestre del av Kola.

Utsjoki ligger på finsk side av Tanaelva, med bru fra E6 ved Russeskaret. Det er imidlertid meget liten bosetning på norsk side fra Utsjoki. Utsjoki har en stor butikk med alt fra jernvarer og verktøy til mat og suvenirer, et overnattingssted en kafé og pub og en bensinstasjon. Her er det knapt noen norske kunder å snakke om. Det er en kjøttdisk som tyder på noe handel, og i likhet med de andre stedene er det tegn på at det går mer øl og sigaretter enn i en vanlig butikk og disse er også merket med norske priser. Og da jeg henvendte meg til betjeningen ble det tatt for gitt at årsaken var at jeg skulle handler kjøtt. Jeg kjøpte et par støvler.

Nuorgam (Polmak) ligger også rett ved Tanaelva 40 km lenger øst. Dit kan man komme ved å krysse Tanaelva fra E6 ved Utsjoki (noe meget få gjør fordi denne veien er ganske dårlig), eller følge riksvei 895 fra østsiden av Tana bru (da blir det to tre mil lengre vestfra). Hit er nærmeste grensested fra Varangerhalvøya, Tana bru og Gamvik. De jeg snakket med i Øst-Finnmark (Polmak, Tana, Kirkenes og Nuorgam) forteller at det er polet som er det store trekkplasteret, og dette synes også rimelig når man sammenligner med de andre stedene. En lørdag i Nuorgam er stappfull av nordmenn som handlet. Stedet er bygget opp rundt polet,

med store meget gode butikker med både matvarer, byggevarer og klær. Både Polet og flere av butikkene har norskspråklige ansatte og informasjon på norsk i butikkene. Kvaliteten var høy og så synes også omsetningen. Etter oppbygningen av det nye senteret, er det tydelig at de andre butikkene blir utkonkurrert. Disse er små og nedslitte, med langt mindre utvalg. Også Nuorgam har en omfattende turisme fra andre steder av verden. Nuorgam markedsføres som EU's nordligste punkt. Ser man på det nye EU kartet, der Norge ikke er med, synes Nuorgam som det nordligste stedet i Europa.

Näätämö er den østligste grensebyen mot Norge, som ligger i nordenden ved Enaresjøen ved Neiden. Den ligger rett ved grensen ca. 50 km vest for Kirkenes, Bjørnevatn og Hesseng. Dette er et sted som utelukkende eksisterer på grunn av grensen. Det er to små butikker som begge er lageraktige bygg med alle mulige slags varer, en med bensinpumper. De har, slik de fleste andre stedene, alt fra kniver, sanitærutstyr, skruer, verktøy, arbeidsklær til gaveartikler, spill, leker, dagligvarer, hageredskap, toalettartikler og papirartikler. Begge konkurrerer om det samme. Bare en av de som driver stedet kunne særlig norsk. Og ingen av dem var særlig interessert i meg som myndighetsperson. De så dumt på meg når jeg spurte hva det var folk kjøpte, og svarte tobakk, kjøtt og øl.

Det var også en trelasthandler, som har et meget godt renommé. Jeg møtte folk fra både Tana, Kirkenes og Karasjok som heller reiser dit enn til Karigasniemi. I tillegg var det et nedlagt feriested, som nå var befolket av russisk ungdom på tur. *Näätämö* er lite og har ikke særlig annet å tilby enn indrefilet og tobakk. Det ble fylt med øl i butikken, og bak disken var det flere kasser med Petterøes nr. tre og i disken var det fersk indrefilet, og en del frosset kjøtt i den ene, og stort sett bare indrefilet i den andre. Utvalget var sparsomt, og kvaliteten en helt annen enn i Nuorgam.

Det er ingen handelssteder på norsk side av grensen. De butikkene som har vært, er nedlagt, og bare Karasjok som ligger helt i nærheten har en klart levende handelsstand. I Polmak er alle butikker nedlagt og ellers er spor av handel på norsk side borte, både i Neiden og mot Skibotn. Handelsstedene på finsk side av grensen bærer i det store og hele preg av forstørrede landhandlere. Som for tiden gjør meget god butikk på de tre varekategoriene tobakk, øl og kjøtt. I tillegg synes trevarebutikkene å gjøre det godt.

Finnmark er landets største fylke i utstrekning, men meget tynt befolket. Det bor kun 74 000 mennesker i Finnmark. Nord-Finland er tilsvarende spredt befolket. Selv de største stedene er tilsvarende små også i norsk målestokk. Det er bare Alta som har en viss størrelse med 16.000 innbyggere, men Alta ligger altså over 200 km. fra Hetta som blir nærmeste handelssted. Selv om finnmarkinger har en høyere toleranse for avstander utgjør avstandene naturlig nok store forskjeller i hyppigheten folk reiser for å handle. I følge Lavik (2003) er det 19 prosent av finnmarkinger som aldri har reist til utlandet for å handle, 29 som gjør det færre enn tre ganger i året, 30 prosent som gjør det mellom 3-6 ganger og 21 prosent mer enn 7 ganger. Det er rimelig å anta at avstandene er avgjørende for å handle i seg selv. Likevel, avstandene tatt i betraktning er det finnmarkinger som grensehandler mest.

Tabell 1. Trafikkutvikling finsk-norske grense. Antall personbiler og busser som passerer til Norge fra 1996 til 2002, absolutte tall. Kilde det finske tollvesenet.

Personbiler	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Karigasniemi	99468	93262	110091	82382	108491	118107	122712
Kilpisjärvi	49724	46156	48900	52156	53601	58616	64135
Kivilompolo	54277	48727	49738	51231	58720	59149	59019
Neiden	70665	67550	72182	76239	75450	73111	74529
Polmak	60031	72897	88353	73461	86845	101314	111375
Utsjok	44695	60269	52400	52257	49600	36483	33696
	378860	388861	421664	387726	432707	446780	465468

Busser	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Karigasniemi	2617	2440	2310	2041	2480	2325	2 315
Kilpisjärvi	937	994	925	1024	839	1091	919
Kivilompolo	1658	1099	1414	1292	1376	1277	1 321
Neiden	267	235	323	319	434	423	342
Polmak	272	390	345	365	386	352	316
Utsjok	307	381	213	183	196	173	253
	6058	5539	5530	5224	5711	5641	5 466

Vi ser av tabellen at det har vært en betydelig økning i antall personbiler i perioden, mens antall bussturer har vært stabilt, og innebærer en til to passeringer daglig. Det har også vært en økning fra begynnelsen av 80-tallet. I første halvdel av 1980-tallet passerte om lag 30.000 biler Kivilompolo, Karigasniemi og Nuorgam og litt i underkant av 60.000 biler Kilpisjärvi som den gangen hadde klart flest passeringer (Krogh, Labba, & Hanssen 1988). Det er altså Karigasniemi og Nuorgam/Polmak som har hatt den største veksten, mens Kilpisjärvi har hatt minst. Da Utsjoki neppe er en del av grensehandelen, og har en nedgang i antall passeringer,

kan det synes som det relative endringen de andre stedene er et direkte tegn på økningen av handelen.³

Til sammenligning utgjør Svinesund 50 prosent av grensepasseringene mot Sverige med 4.421.975 personbiler per år (12.115 Årsmeldøgntrafikk (ÅDT)) (Ericsson 2000). Til og med små steder som Kornsjø har 195.275 biler i året (535 ÅDT 200) (Ericsson2000).

Sammenlignet med Svinesund er altså tallene fra Finland marginale. Selv om grensehandlen i nord ikke utgjør noe betydelig volum i nasjonal forstand, er den viktig for finnmarkinger, nordlendinger, samer, kvener og for Nordkalotten som region.

Det synes ikke som om det er noen tvil om at det er Nuorgam som nå har den mest omfattende grensehandelen, og er den eneste stedet som kan sammenlignes med Svinesund, mens Utsjoki er den minst relevante for grensehandel, men snarere er et turiststed for Europeere. Forskjellen mellom Karigasniemi, Utsjoki og Nuorgam er påtagelige, og viser tydelig en slags skala i grensehandelens betydning. I Nuorgam er alle priser oppgitt på norsk, i Karigasniemi er det kun et fåtall produkter. I Utsjoki er det knapt noen merker på norsk. Dette sier mye om hvem som er kunder og hvem man ønsker å henvende seg til i handelen. Alle de andre handelsstedene har et Alko-utsalg, det vil si at man ringe og bestille varene og hente de senere med et meget lite frakttillegg, men få later til å bruke det, særlig hvis man sammenligner med polet i Nuorgam. (Det er flere jeg snakket med både i Kirkenes, Lakselv og Kautokeino som ikke visste at det gikk an å bestille på nærmeste bensinstasjon.) Folk reiser langt for å komme til polet.

Til Nuorgam reiser man også bare for å handle, noe man i mindre grad gjør til de andre stedene. Det er som nevnt meget vanlig å dra på lange turer med bil, og folk handler når de likevel er i distriktet: Hvis man likevel er i Karasjok, tar man en tur til Karigasniemi og handler. Nuorgam derimot ser ut til å ha blitt et sted man drar for å handle som primært mål

Handel handler gjerne om forholdet mellom tilbud og etterspørsel. Endringer av omfanget viser at grensehandlen endres med hvor gode de ulike tilbudene er. Det er ikke tvil om at tilbudet og kvaliteten er best i Nuorgam og at de klarer å trekke kunder gjennom det gode

³ Broen fra Russeskaret til Utsjoki er relativt ny (XX) og ble bygget først og fremst for transport gjennom finland.

tilbudet. Det var flere som sa at etter at de fikk Rimi og Rema i Kirkenes, sluttet de å reise til Näättämo, det vil si at prisdifferansen sank og kvaliteten på norsk side økte.

Grensehandelen mot Russland

Grensehandelen mot Russland blir mye omtalt, men den er langt mindre omfattende for dagliglivet utenfor Kirkenes og Varanger, enn hva man kan få inntrykk av gjennom den Oslo-dominerte pressen. Betydningen av å handle i Russland er også relativt liten for den hverdagslige handelen for folk i Kirkenes-traktene også. Selv om antallet grensepasseringer av norske kjøretøy har økt fra om lag 20.000 på slutten av 1990-tallet til litt i overkant av 30.000 i 2002, er dette mindre enn over Utsjoki, den minst trafikkerte grenseovergangen mot Finland. Et klart hinder er visum, som gjør at ting blir dyrere og tar lenger tid. Visum til Russland koster i underkant av 500 kroner og skal bestilles to uker i forveien, ellers er det hundre kroner ekstra per dag. Det vil si at et såkalt ”hastevisum” koster opp til 1900.⁴

Det utsettes også ”multivisum” for om lag 4.500 kroner per år i Norge, men at etter som jeg har forstått kan fåes billigere i Finland. De som kjøper slike visum kalles av politiet for bensinturister fordi kjøper multivisum med formål om å reise til Nikel for å handle bensin. Tidligere var det restriksjoner knyttet til et multivisumet. Det skulle i utgangspunktet være like mange som ble gitt ut hver vei, men i følge en informant i Kirkenes kommune er man blitt mer slepphendt på det fra både russisk og norsk side, men det er altså ikke så mange som har et slikt visum, og de fleste synes å ha det i embetets medfør. Handelen mot Russland er ikke så veldig interessant sier de jeg har snakket med: ”Men jeg fyller jo alltid tanken når jeg er der, det kan jeg si, og så har jeg et teservice jeg som alle andre, derfra. Og så handler jeg røyk til en jeg kjenner. Og en flaske vodka innimellom.” Det antas av Politiet på Storskog at prisene på disse visumene vil øke og at antallet nordmenn som passerer grensen vil synke.

En fisker jeg snakket med sa: ”Har ikke vært i Russland siden jeg var der på klassetur i ’76. Hva skal jeg der å gjøre?” Men det finnes unntak. En yngre kvinne sier at det er det de (hun og samboeren) gjør. De drar for å fylle bensin ”2,50,- literen, røyk for 7 kr. pakken og en liter sprit for 20 kroner.” Men i følge henne er det ikke så mange som reiser til dit bare for å handle.

⁴ Det er imidlertid mulig å handle visum til en billigere penge i Finland.

Årsakene til den relativt lave omsetningen på russisk side – sammenlignet med Finland – synes klart knyttet til tollene og restriksjonene. I tillegg til at det ikke er lov til å ta med mat. Mens man i Näätämö (Neiden) kjøper en kartong for mye – og mye mat, og bryr seg mindre om tollernes tilstedeværelse, synes det som at det er svært få som tar med seg for mye Russland. ”Grenseovergangene, tollene er ikke sammenlignbare med Finland.” ”Man blir jo kontrollert hver gang, både den ene og den andre veien.” Derfor sier folk ting som ”Kjøttet handler jeg i Neiden.” På samme måte som mot Karigasniemi synes det som om det er lokale preferanser og tilfeldig bevegelser som er den viktigste årsaken til handelen.

For folk utenfor Sør-Varanger er det ingen jeg har møtt som har reist til Russland for å handle. Det synes som om det å reise til Russland er irrelevant av fire grunner: 1) Grenseovergangene er slitsomme, det tar mye tid. 2) Man vet ikke hvem man møter på grensa. Det vil si at tollerne kan være korruperte eller maktsyke. 3) Det er lite varer som er relevante. Det er dårlige varer. 4) Det er langt å dra. Altså. Som en mann sa i Karasjok: ”Det er ikke verd å dra 40 mil og stå i kø for en flaske billig vodka med dårlig kvalitet.”

Selv om grensehandelen mot Russland ikke er av så stor praktisk betydning for folk flest i Sør-Varanger, er russernes tilstedeværelse avgjørende for byen. Det anløper etter hva de sier ca. 1000 båter hvert år, med hver et mannskap på 30-50 personer. I tillegg er det mange inngiftede, og det er mange russiske ansatte i ulike norske bedrifter. Gateskiltene er på russisk og russerne arrangerer marked en gang i måneden.

Handelen går altså andre veien. Russere drar til Kirkenes for å handle. Verftstjenester antas å være bedre i Norge, og de får mer penger for fisken. For russerne personlig sies det av nordmenn at det særlig er kvaliteten på varene som er bedre i Norge, og at russerne ofte går tomme for en del varer. Før kjøpte de etter det noen ansatte i handelsstanden sier, det som var billigst, men nå er det sånn at de kjøper bedre varer, særlig tekniske ting til husholdning og til bygg. ”Enkelte ganger kan det være helt tomt for vinkelslipere eller miksmastere eller slike ting. Det er gjerne fordi varene er bedre her.”

Det går også rykter om rike russere som kjøper meget dyre ting. Jeg hørte flere historier om en russer som kom inn til en butikk som solgte baderomsutstyr. Han fikk se et boblebad til femti tusen. Da han fikk vite at det ikke var noen i Kirkenes som kom til å ha råd til å kjøpe

det, bestilte han det med det samme. En mann fortalte om hvordan også russerne handler det samme i store mengder: ”Det kan være Rema får inn en pall med pulverkaffe, så er den borte på dagen. Russiske båter har vannkoker på lugaren, og de fleste drikker te, men nå er det mange som har gått over til pulverkaffe. Så når det går rykter om at en har vært og handlet pulverkaffe, kommer resten av mannskapet etter.”

Det er i følge alle jeg snakket med en enorm forskjell fra før grensen ble borte. En mann forteller det slik: ”Hjørnesteinsbedriften (Sør-Varanger) forsvant i januar og grensen ble åpnet i februar, det var godt med forandring. Det var bare en fordel for oss.”

Handelen foregår ikke bare mellom nordmenn og russere. Kirkenes er en påfallende internasjonal by. Turismen er stor mot Russland, og det kommer mange turister fra hele vesten. Det er to turoperatører som arrangerer turer til Russland, *Passvik turist* og *Grenseland*, og det satses i følge kommunen mye på å utvikle turismen. Turismen mot Russland er stor for nordmenn også. De annonserer med store plakater over priser med buss og overnatting i Murmansk, eller de har dagsturer med guide.⁵ Disse turene er stort sett basert på folk som kommer langveisfra. Ikke lokalbefolkningen.

Karasjok – senter i den samiske kulturkrets

Karasjok er en av landets største kommuner i areal, men med under 3.000 innbyggere. Omtrent 2.000 bor i Karasjok senter/by. Karasjok er innenfor det som kalles samisk kjerneområde og har flere av de sentrale samiske institusjoner. I tettstedet Karasjok finner man naturlig nok kommuneadministrasjonen. Her ligger Sametinget, NRK Sámi Radio, Samisk Spesialbibliotek, Samisk Videregående skole, Samisk Kunstsenter og De

Samiske Samlinger. Karasjok kan, ved siden av Kautokeino, sies å være kulturelt hovedsete for samer i Norge.

⁵ Det var ikke så mye av det i slutten av april, og jeg kunne bare melde meg på en helgetur.

Stedets næringsliv er knyttet til samiske tradisjoner. De største bedriftene i kommunen er North Cape Hotels, Karasjok Produkter og NRK Sámi Radio. Her finnes også en rekke sentrale helse- og sosialinstitusjoner, hvor Samisk spesialistsenter, Barne- og ungdomspsykiatrisk poliklinikk, Indre Finnmark Familievernkontor, Finnmarksklinikken og Apotek utgjør de største. Det offentlige er altså den viktigste arbeidsgiver i tettstedet.

Stedets næringsliv er i følge kommunens egen informasjon knyttet til servicenæringen, reindrift, jordbruk, småindustri og samiske tradisjoner og i kommunen er over 120 bedrifter etablert. Dette gjelder produksjon av husflid, kniver, klær og sølv i tillegg til reiselivet.

I Karasjok foregår dagligvarehandelen i to butikker en Coop, Mega, som bare ble kalt ”Coopen” og en Rimi, som ligger i hvert sitt senter. Coopen har post og apotek, mens Rimi ligger ved et annet senter, ikke mer enn fem hundre meter fra hverandre, med en del manufaktur. Begge sentrene er lett tilgjengelige med bil og med gode parkeringsmuligheter. I tillegg er det to bensinstasjonene, en Statoil og en Esso, som begge har kiosk med brød og mindre bakervarer.

Karigasniemi ligger i Utsjoki kommune rett innenfor grensen når du kommer fra Karasjok. Det har alltid vært aktiv handel mellom Karasjok og Karigasniemi. I dag bor det ca. 300 innbyggere Karigasniemi hvorav mer enn halvparten er samer. De lever av turisme, bygg- og anleggsbransje, reindriftsnæring og grensehandel. I Karasjok kalles Karigasniemi enten for ”Kargas” eller ”Finland”. (Et barn jeg reiste med trodde at Finland var Kargas og kranglet med meg som påsto at Finland var et land. Hun ville ikke gi seg på det.) Veien til Kargas er svært god, med svært liten trafikk, så det er en enkel tur på et kvarter å komme dit.

I Karigasniemi finner man foruten postkontor, bank, skole og helsesenter en dagligvarebutikk, to bensinstasjoner, der en har et godt utvalg dagligvarer, en trelasthandel, en jernvare og alt mulig vare handel og en som selger reinsdyrkjøtt. Det er også to bil-/scooterverksteder, lakkering, frisør, massør. Det ser ut til å være en del turisme, og det er noen serveringssteder. Hansabari er en svært populær bar og restaurant og kan sies å være det største trekkplasteret for folk fra Karasjok. Hansabari er regnet som den beste restauranten i området, har uteservering, billig øl og en godt ansett bar. Baren er et sentral utfluktsmål og er helt fullt i helgene. Når man sier at man skal til Kargas virker det som om det mange som tenker på Hansabari.

Fra et søk på "bilder" med søkerordet "Kargas", Google.com, mars 2003 kom dette bildet opp. Bildet er hentet fra en hjemmeside for en norsk mc-klubb med årlig treff.⁶

Det handles også andre steder i Finland enn Karigasniemi fra Karasjok, særlig Ivalo. Folk i Karasjok reiser generelt mye, og gjennom arbeid eller familie kommer man ofte til andre steder: "Jeg er ofte i Hetta, kjører jo igjennom der når vi skal til Tromsø." Arbeidsreiser er altså en typisk grunn til å krysse grensa. Veien gjennom Kautokeino, sørover til Hetta over Kilpisjärvi og til Tromsø er ti mil kortere enn å kjøre E6 over Alta. Veiene i Finland og Nord-Sverige er også betydelig bedre enn i Norge. På spørsmål om å handle også i Sverige, fikk jeg følgende svar: "Vi kjører jo langs grensa [siste strekningen før Kilpisjärvi], men kan aldri huske at vi stoppet i Sverige, eller at det har vært noen som har snakket om at vi skulle gjøre det." (Besøket i Karesuando viser imidlertid at det er ulike handlingsmønstre.)

På spørsmål om hvilken grunn det er for å dra til Ivalo svarer flere "tilknytningsbilletten". Det er hva det koster for å komme til Oslo eller Syden fra flyplassen til Helsingfors. Det er mye billigere å fly i Finland enn fra Lakselv til Gardermoen. En kvinne sier følgende: "Jeg fikk helt sjokk første gangen. Jeg visste at det var mange som gjorde det, men det var ikke en eneste finsk bil der [på flyplassen utenfor flyplassen i Ivalo]". Ivalo er en relativt større by

⁶ <http://home.online.no/~trike/Knott.html>

med langt større utvalg, noe som også gjelder tjenester: ”Ja også har du tannlegen! Det er mye billigere. Og så har du vel ikke noen tannlege her [I Porsanger (moen)) finnes det etter hva jeg har hørt en]”. Et par menn svarte at de handler betong i Ivalo. Ivalo er det nærmeste polet fra Karasjok, om det er noe grunn til å dra på polet får jeg som svar at ”Det får du jo på bensinstasjonen.” Men at de gjerne drar innom hvis de først er der. Jeg skal komme tilbake til hvordan handlene med alkohol arter seg fra Karasjok.

I Karasjok har folk et helt annet forhold til avstander enn det man er vant til sørpå. Man regner konsekvent i mil og ikke i kilometer. Det er til og med slik at de retter meg når jeg sier at det er 90 fra Lakselv til Kargas, så sier de ”Det er ni”. ”Det går bra, det er bare tretti mil”, sier de om tur retur Ivalo / Kautokeino. Det er flere som kommenterer søringenes forhold til avstander og har erfaring fra Oslo, der de mener vi mener avstanden fra Oslo til Drammen er lang. ”Vi reiser jo gjerne til Lakselv for å se om de har et bedre tilbud der.” Tilbudene er jo langt mer spredt, veiene gode, bedre sikt med lavere vegetasjon og betydelig mindre trafikk. Folk må for eksempel til Hammerfest for å komme til medisinske spesialister, eller til Lakselv eller Ivalo for å komme til tannlege.

Bilen er helt sentral i hverdagen for folk i Karasjok – og sannsynligvis i hele Finnmark. Hente og bringe gjør man nødvendigvis i langt større grad enn i urbane strøk, der det kollektive tilbudet er bedre og trafikken mer omfattende. Man henter folk og kjører dem helt til døra hele tiden. Folk går lite, og det forventes også at man blir kjørt og hentet hvis det er familiemedlemmer som ikke har bil eller hvis det er alkohol med i bildet. Forholdet mobiltelefon og bil er derfor svært sentralt, som også innebefatter grensehandelen. Ved flere anledninger da jeg tok telefonen fikk jeg følgende kommentar: ”Å er du i Finland, kjøp med en pakke tobakk til meg.”

Selv om altså 18 km knapt regnes som noen avstand, og det er jo kun et kvarter, med usedvanlig gode parkeringsmuligheter, blir butikken i Kargas lite brukt til hverdagslig handel. Og det er ingen som kan gi noe særlig god forklaring på det. Bare at man handler der det er praktisk. Og det er greit det. At ”jeg drar til Rimi” hvis jeg har et ærend der. Dette er omtrent 300 meter mellom de to butikkene.

Butikkene i Karasjok var relativt fulle, særlig Coop, uansett hvilken tid på døgnet man er der. Det er gjerne kø i to kasser og ofte er tre kasser åpne. Kjøttdisken er også stor, og folk tar med

seg kjøtt derfra. I Karigasniemi er Spar ofte tom.⁷ Det er to kasser der, men jeg så aldri at mer enn én kasse var åpen, som regel var også den ubetjent, men det kommer noen når man nærmer seg den. Spar i Kargas har altså et landhandelpreg. Betydelig mer omsetning i helgen, særlig lørdag, men søndag var det på langt nær fullt og før stengetid var butikken tom.

Grensehandelsvarenes prisforskjeller og avstander til Kargas tatt i betraktning var det overraskende at det selges øl og tobakk i, etter hva jeg kunne se, et betydelig omfang i Karasjok, både i butikken og tobakk på bensinstasjonene. Øl sto stablet på omtrent samme måte i Kargas som i Karasjok. Tobakken derimot var i kartonger nær kassen i Kargas, mens den var i pakker i Karasjok. Denne observasjonene innebærer sannsynligvis at folk ikke konsekvent velger Karigasniemi framfor lokalbutikken. At det virker riktig når de sier at de handler ”når de er der”, og ikke drar dit for å handle.

Det virker som om det er en påfallende forskjell mellom befolkningen i Karasjok og i Østfold når det gjelder å handle mat. Der østfoldingene er opptatt av å spare penger på mat, sier folk i Finnmark at mat ikke utgjør så stor del av husholdningsbudsjettet likevel. Det kan altså synes som om Finnmarkingene har et reelt forhold til budsjettet. Mat er i Østfold ellers svært moralsk og det er derfor rimelig at mange tror at det er mer å spare på mat fordi man tror at maten utgjør en større del av husholdningsbudsjettet enn det faktisk gjør (Se Døving 2002).

Hva handles - varer og tjenester og arbeidskraft

Handelen over de ulike statsgrensene på Nordkalotten er like gammel som oppfinnelsen av statene, endringene av grensene, og hva slags styreform de ulike statene har hatt gjennom historien. Det er derfor viktig å ha den historiske kontekst i mente når man studerer grensehandelen, og ikke bare dagens politiske debatt i en Osلودominert offentlighet. Hvilke varer som til en hver tid er relevante varierer mye, men forholder seg naturlig nok til; 1) ønske om varer det nasjonale handelssystemet kan skaffe, 2) utnyttelse av prisforskjeller mellom de ulike handelssystemer og 3) utnyttelse av de ulike næringsgrunnlag og økologisk tilpasning. (Se Krogh, Labba, & Hanssen 1988). Hva slags styresett som er i de ulike områder, ulike

⁷ Det er oftere annonser for Rimi og Coop enn Spar (Karigasniemi), som annonserer bare i Finnmark dagblad, og i min Aigi en gang i måneden.

nasjoners handelsavtaler og naturgrunnetets konsekvenser for nasjonale økonomier blir da avgjørende for hvilke varer og tjenester som er relevante for grensehandelen.

Grensehandelen av varer går nå tydelig fra Norge til Finland. Historisk endrer altså dette seg hele tiden. Det sies at finner er i Norge og handler sukker, en del melkeprodukter og fett, men jeg har ikke sett særlig finske biler utenfor butikkene i Karasjok, uten at jeg har gått inn for å finne ut av omfanget. Krogh et al (1988) skriver at de lokale kjøpmennene anslår den finske andelen å være mellom 5 og 15 prosent av omsetningen og utgjøres stort sett av turister, og at handelen er et sommerfenomen. Prisene på disse varene, med den sterke kronekursen, er heller ikke svært store til norsk fordel. (Det svinger svært mye. I mai 2003 var bensinen billigere i Norge enn i Finland.)

Arbeidskraft går andre veien. Det er mange finske statsborgere som arbeider i Karasjok og Finnmark for øvrig.⁸ Sametinget har stort sett finsk vaskehjelp, og på gatekjøkkenet var det finsk arbeidskraft. De fleste finske statsborgere som arbeider i Karasjok er nok samer, men det er likevel en språkbarriere i forhold til den norske stat. De som arbeider her er først og fremst ufaglærte, men det er etter de opplysningene jeg har fått også fremmedspråklige lærere (finsk og samisk), leger og snekkere.

Der grensehandelen i sør i stor grad dreier seg om tobakk, kjøtt og alkohol (Storhaug 2003, Follo 2003, Lavik 2003), synes grensehandelen mot Finland fra Karasjok å være mer variert. Selv om det er de samme varene som har det største volum, er svarene folk oppgir for å handle meget varierte. Det sosiale argumentet; det vil si at motivet om å dra til Finland for å gå på bar er omfattende. Under et feltarbeid i nærheten av Fredriksstad 1998 var eneste årsaken til å reise til Sverige av økonomiske motiver, eller å ta en fritidsreise (Døving 2002).

Det er et enormt stor variasjon i forhold til hvilke varer som kjøpes. Noen kjøper medisiner som er på resept i Norge. "Sånne røykeavvenningsgreier." Når man ser i kurvene til folk i butikken kan det også være poteter, melk, brød, grønnsaker, i det hele tatt en alminnelig kurv. De typiske varer og tjenester som befolkningen i Karasjok handler i Finland kan ramses opp slik:

⁸ Det er utbredt oppfatning at det er vanskelig for de finske samene å arbeide i Norge fordi de må skatte dobbelt. Etter hva folk er enige om er det vanlig blant finner å melde flytting mer eller mindre proforma av skattemessige årsaker. Først finsk bostedsskatt, og deretter norsk skatt.

Varer

Tobakk, sigaretter (ikke snus)
Dagligvarer, først og fremst kjøtt
Alkohol, øl, vin og sprit
Diesel og noe bensin
Toalettartikler, særlig dopapir
Byggevarer, plank, spiker, betong (alt unntatt isolasjon, som etter sigende er betydelig billigere i Norge)
Scooterdelar,
Hytter
Tekstiler og sko

Tjenester

Scooter- og bilverksteder.
Tannlege
Frisør/Massasje/manikyr

Fritid

Reiser, fly til Syden, men også til Oslo og resten av Skandinavia fra Ivalo.
Tur til badhoteller (Saresjelka), hytter, mumiland.
Fyll, Hansabari, Stallos (Nuorgam), for å spise og drikke.

Øl får man kjøpt i butikken, etter samme alkoholklasser som i Norge. Sprit og vin bestiller man på en bensinstasjon i Kargas. De bestiller igjen fra polet (Alko) i Ivalo. For nordmenn kan dette være vanskelig da de bare snakker finsk og samisk. Resultatet blir at de fleste nordmenn har en polliste som de bestiller fra og lærer å uttale nummeret på en slik måte at det blir forstått, og at man bestiller varer som det går mye av slik at man er sikker på at man får. Bestiller man før klokken elleve kommer varene samme dag. Bussen kommer hver dag klokken atten. Fraktgebyret er på 0,15 euro. Jeg telte antall bestillinger og det så ut til å være om lag 15-20 bestillinger til hverdags og betydelig mer fredag og lørdag. På spørsmål om hvorfor de ikke handler i Norge ser de dumt på meg og sier. ”I Finland kommer varene på dagen og koster halvparten. På Coopen [der posten har utsalg/filial] må du vente en uke, og det koster en tier i frakt.”

På meg virker det som om smaken er den viktigste grunnen folk bruker for å forklare sin egen handling. Det er flere som sier at de liker melet i Finland bedre

Kjøper et mel. De har en blanding jeg liker å bruke i brødet. Ja nå er jo det ikke særlig billigere lenger, tror jeg, men jeg kjøper det likevel.

Sennep, den liker jeg, og så handler jeg varm ribbe, og pølser. Jeg bor sammen med en vegetarianer, så det har jeg spist opp før jeg kommer ut av butikken.

Andre sier de liker kaffe og kjøper den, mens ganske mange synes å ha preferanser for de ulike ostene, særlig en røkt ost er det flere som har nevnt som et av de produktene de prioriterer når de er i Finland. En eldre kvinne kom sammen med sin mann fra Lakselv med tre brett rømmekolle. Jeg spurte hvorfor hun kjøpte dem. Hun svarte at den er så god, du finner ikke den i Norge. Pris var helt uvesentlig for den varen. En kvinne fortalte at hun måtte kjøpe en spesiell type brød til mormor som hun sendte med post til Tvedestrand. ”Hun har blitt avhengig”, sa hun. Andre handler grønnsaker fordi de mener tomatene er bedre der.

Kunnskap om varer og priser

En påfallende observasjon er at det er svært lav kunnskap både om priser på alle varer bortsett fra kjøtt, alkohol og tobakk, og store forskjeller i hva folk reiser for å handle. Det synes både som å kunnskapen er små og spredt. Dette til forskjell fra hva folk oppgir på Svinesund, der flertallet mener de vet akkurat hvilke varer de skal kjøpe og at de ikke kommer hjem med varer som viser seg å være billigere i Norge (Storstad 2003). En typisk diskusjon blant to karasjokinger om grensehandelen ovenfor meg kan foregå omtrent slik:

Vaskepulver er billigere.
Nei det er det ikke.
Jo, det er det
Bleier er i hvert fall dyrt
Ja det er kjempedyrt.

Eller

Har ikke inntrykk av at smør er noe særlig billigere.
Nei, og i hvert fall ikke ost, men de har jo god røket ost der.
Ja men pølser er ikke noe særlig
Nei, den finske pølsa kjøper jeg ikke

En mulighet er selvfølgelig mitt utvalg. Et annet er at folk gjerne sier at de er mer bevisste enn de faktisk er i spørreundersøkelser. Storstad (2003) viser blant annet at langt flere er enig i at *andre* nordmenn handler feil varer, som de ikke tjener penger på. Et av de vanligste utsagnene til meg når de skal forklare hva som handles er variasjoner over ”har hørt at appelsiner er billigere” eller ”de sier at sjokolade er billigere” ”Hører at grønnsakene skal være gode.” De bruker altså sjelden seg selv som referanse, men snarere at det er trolig allmenn kunnskap, eller som råd til meg fordi jeg er opptatt av det.

Det vanligste synes å være at man handler de varer man liker best når man først er der. Billig kan være et argument, men ulikt utvalg synes å veie tyngre. Det virker som om det å snakke med Statens institutt for forbruksforskning i stor grad framkaller en tanke om at man bør ha kunnskap om prisene. Et typisk utsagn:

Vaskepulver er billig, og så liker jeg oppvaskmiddelet de har i Finland. Men ellers er det sånn litt etter hva man hører. Jeg har aldri regnet på hva det egentlig koster. Bare hører rykter om at vaskemiddel er billig. Kjøtt er billig!

Uansett er tobakk og kjøtt utvilsomt de viktigste varene. De fleste jeg snakker med anser meg som en idiot som spør hvorfor de handler kjøtt i Finland. Da er pris klart det viktigste argumentet:

Reiser over og handler litt kjøtt, pålegg er jo mye billigere. Betaler 16 kr. Mindre for 150 gram. Så det lønner seg.

Det er likevel stor variasjon, særlig når jeg snakker med folk i Karasjok. Da sier de gjerne at ”Før gjorde jeg jo det, nå er det så som så, hvis jeg skal ha noe spesielt, en gang i uka, nei en gang i måneden.” Handelen synes å være svært individuelt. En mann i trettiårene sier at han ”ikke kjøper indrefilet eller entrecôte på Coop. Det er noen jeg kjøper i Finland. Man reiser jo ikke til Finland for å kjøpe kjøttdeig?” ”Men kjøttdeig er jo noe av det det går mest av”, sier jeg. Han svarer ”Skjønner ikke helt spørsmålet, kjøttdeig er sånn hverdagsvare som uansett ikke er så særlig dyrt, at det kan man jo like gjerne kjøpe på Coop.” Det vil si at han oppfatter det å kjøpe i Finland som en generell fritidshandling. At det går en grense for luksusvarer. Andre kjøper nettopp kjøttdeig for å fryse ned, i halvkilosenheter.

Når det gjelder forestillinger om prisene kan de gå i alle retninger. Folk sier gjerne at ”Det kan være like billig i kampanjer her (Lakselv) som det er der ellers”. Noen er kategoriske og ramser opp varer som skal være billigere i Finland. ”Dører er billigere.” En bonde, en kvinne i 45 års alder, sier hun ikke har noen kunnskaper om priser, men resonerer på følgende måte.

Man må jo se hva som skal til for å holde et budsjett, og det meste av kjøttet har vi jo selv på gården, og fisken [laks]. Torsk kan jeg bytte, men jeg gjør det ikke. Det er ikke så mye å spare på å kjøpe i Finland, tror jeg da. Jeg kunne kanskje ha fulgt litt bedre med, men jeg handler av praktiske grunner. Det er jo tid også, er jeg i nærheten av Coop, handler jeg der, noen ganger handler jeg på Rimi, men da er det fordi jeg har et ærend der. Det er i tilfelle brød jeg trenger [i Finland].

Det siste er en ironisk kommentar, som enten sier at brød er noe hun baker selv, som hun ofte gjør. I tillegg til at brød er jo det som ikke er godt i Finland, og at brød ikke er noe billigere.

På den måten viser hun likevel at hun til en viss grad har kunnskaper om priser.

Selvbergingsaspektet viser at prisenes relevans blir liten, da kun en svært liten del av hennes matbudsjett går gjennom markedet.

Når man først bruker en butikk kjøpes det en mengde andre varer fordi man lærer butikken å kjenne. ”Ta den det er garantert billigere [enn i Norge], sa en til meg da jeg så på et par støvler – eller ’garantert’ kan jeg ikke si for jeg vet jo ikke hva det koster i Norge, men jeg kan garantere det, eller det er ganske sikker fordi det meste er jo billigere her.” Dette var et par halvlange gore-tex støvler til 2000 kroner.⁹ I mange sammenhenger synes det å handle om å kjenne de menneskene man handler med:

Vi kjenner jo dem som driver [med handel i Karigasniemi], det er jo som regel slektninger, til noen av oss. Han ene er en kjeltring. Han kan gi oss rabatt, men så er det varer som ikke holder mål, og når vi kommer og vil levere det tilbake, så da går ikke det.

Ved større prosjekter kan man trenge et nettverk utenfor Karigasniemi og dermed med andre typer kontakter. En mann i trettiårene forteller følgende historie: ”Da jeg skulle bygge hus bestilte jeg betong fra Ivalo.” Han fortalte at bilen kjørte innom tollen og skrev under på papirer og betalte moms i Norge. På spørsmål om han smuglet betong sa han at det ikke var aktuelt. ”Da kom dem i en sånn bil med sjåfør som gjorde jobben. Han var finsk han som gjorde jobben med å spre den også, men han var ansatt av det norske snekkerselskapet.” Historien viser at gjennom kontakter i Norge kjøper han både varen og tjenesten av det norske selskapet, og alt synes å være formelt ordnet.

Ulikheter i forhold til kjønn og alder

Det er store forskjeller i hva folk handler i forhold til alder. Ut fra hva man kan se i butikkene er det flere ektepar som kommer og handler kjøtt. Det er også mange unge menn som handler, men de kjøper stort sett bare øl og tobakk. De kan reise påfallende langt. Et par av de jeg snakket med kom helt fra Hammerfest, og mange fra Lakselv. Det er en del husmødre som handlet langt mer variert, eller kanskje mer typisk hverdagshusholdning. Barn handler is og godteri og så ut til godt å vite hva de likte best. (Det vil si at storesøster forklarte de mindre barna hvilken is som var best og hva de derfor skulle ha.)

⁹ Jeg kjøpte et par korte i Nuorgam til 1100.

Handelen synes delt i mann- og kvinneting. Der mannen handler varer til bygg, i tillegg til alkohol, tobakk og scooterdelar, handler kvinnen kjøtt i dagligvarebutikken. Dette er på en måte like relevant i Sverige, men det synes som om Svinesund-handlingen er langt mer koblet til dagligvarer, enn byggvarer og tjenester (Bare tre prosent av de handlende hadde handlet tjenester (storstad 2003)).

Det er altså klare kjønnsforskjeller i hva som handles, som også gjenspeiles i forestillingene om hva grensehandelen betyr. Kvinnene forteller at "... mesteparten av det som kjøpes er jo sånne manneting. Det som kjøpes er jo diesel, byggvarer, scooterting, reparasjoner, tobakk og alkohol." For å forklare hvorfor sier en ung kvinne:

Du vet vi reiser ikke til Finland for å klippe håret, fordi hun ikke er særlig flink. Men mannen han gir faen, tenker at det er billig, de får piggsveis og er fornøyd.

I kvinnenens forestilling om menn, bryr ikke menn seg om utseende. Det er også flere som sier "Det er mannen som vet hva ting koster." Dette er en interessant uttalelse da kvinner ellers i Norge og ellers i vesten, har dens største oversikten over priser (Kerr & Charles 1986; Lavik 1999). En årsak til dette forholdet kan være at Kargas oppfattes som et maskulint område. Det er byggevarer, bensin, biler og annet teknisk utstyr som dominerer bildet. I tillegg til baren som i størst grad er dominert av menn. Hvis dette medfører riktighet er kjønnsperspektivet vesentlig annerledes enn på Svinesund. Det vil si at selv om kjønnsfordelingen er jevn, er produktene mest knyttet til mat.¹⁰

Kunnskapsutvikling

Å handle i et annet land med andre regler skaper større usikkerhet. Det er andre mål og standarder, og det er vanskelig å få oversikt over garantiordninger eller å skape en lojalitetsrelasjon med selgeren. Det er rimelig at kontakter opparbeides over tid. For nordmenn er også språkbarrieren stor. Det er rimelig at det å lære å ta i bruk andre produkter foregår over tid.

¹⁰ Selv om flere kvinner jeg snakket med la vekt på at grensehandlen var knyttet til manneting, og nevnte eksempler som alkohol og tobakk, var det i flere anledninger også kvinner som bestilte vin og handlet tobakk og bensin. Mitt inntrykk er generelt at damer styrer livet i Karasjok. Kvinnene i Karasjok forteller følgende vits om en samiboy karriere; "Mambo, sambo, mambo, molbo."

I dagligvarehandelen kjøpes det som nevnt også andre produkter enn de man hadde tenkt å kjøpe – når man først er der og handler. Det utvikles en kunnskap om finske varer som kjøpes fortrinnsvis etter egne preferanser, der pris ikke inngår i vurderingen av varene. Den åpenbart positive elementet for forbrukerne i tillegg til lavere pris er et utvidet produkttilfang. Særlig i et så spredt befolket område som Nordkalotten, vil de nasjonale forskjellene gi et bredere produktspekter.

I praksis betyr det at det utveksles og skapes kunnskaper om en hel rekke finske varer som prøves i et vanlig hushold. Barn kjøper is og sjokolade av en annen type enn de er vant til. Voksne prøver alle ølsortene: ”Skal prøve denne i dag, den er visst litt sterkere, Sandelman, 4,7 prosent [volum]” Ved svært mange anledninger der det var flere kvinner til stede ble det nevnt forskjellige preferanser. Noen snakket om én ost som var bedre, andre om et mel. I slike diskusjoner blir pris underordnet varen, men pris kan være et tilleggsargument, enten for eller i mot. Grensehandlen skaper også nye vaner:

Det hender jeg finner noen finske tombokser og flasker etter en fest, og da drar vi jo dit for å pante dem, og da handler vi jo også der, når vi først er der.

Man har bokser som skal kastes, og de skal jo helst ikke gå i søpla, de samles og så blir det å ta en tur for å pante. Slike strukturer skaper nye handlemønstre. Hvis man da har god tid vil man bruke den ”som en tur”, man blir en stund i butikken og prøver noe nytt.

Det tar tid for en fremmed å lære seg spekteret av varer, hvordan de ser ut og hva de inneholder. Jeg skulle for eksempel kjøpe leverpostei for en barnefamilie, og gikk rundt og lette, og fant ut at jeg uvilkarlig så etter gule bokser med Stabburets, som de selvfølgelig ikke hadde. Leverpostei har de tydeligvis lite av i Finland eller akkurat i den butikken og det lå. Majones fant jeg heller ikke. Majonestuben er grønn og ligger sammen med meierivarene. Det blir til at man kjøper de varene man tror man vet hvordan smaker, og prøver noe nytt litt forsiktig, det tar med andre ord ganske lang tid før man har fått innblikk i hva som kan kjøpes.

Handelen handler altså om erfaring, kontakter, tilfeldigheter, pris i tillegg til smak og behag. Forskjellen på handelen mot Finland virker påfallende annerledes enn mot Svinesund, der handelen i første rekke er knyttet til husholdsinnkjøp og med et sterkt fokus på kjøtt, godterier, alkohol og tobakk, og hvor fokuset på pris er den desidert drivende faktor (Storstad 2003). Det finnes mange mulige hypoteser på en slik observasjon. En mulighet kan være selve

nærheten. Det vil si at et studie i for eksempel Halden ville avdekke hvorvidt det var nærheten til grensa i seg selv som gjør at den blir mindre relevant når man bor rett ved den. Et annen hypotese kan være at grensen i stor grad er politisk i sør, og at det å handle i Sverige er en slags protest mot den norske stat. En tredje er den faktiske kunnskapen om matens andel av husholdningsbudsjettet. Der folk i sør synes å tro at den er mye større enn de 12 prosentene den gjennomstilig er. En fjerde forklaring kan være at befolkningen i Karasjok er samer og at grensa ikke blir like relevant som for nordmenn. Jeg vil her anslå noen sammenhenger som kan belyse de ulike hypoteser.

Nærhetens betydning – grensehandelen er praktisk

Nærhet synes mer avslappende. ”Vi handler når vi er der”, er et typisk utsagn, men ”hvorfor være der?” spør jeg.

Drar dit for å spise. Hansabari er et populært sted å spise. Når man først er der handler jeg røyk og går i butikken.

Slike holdninger viser til at handelen først og fremst er et praktisk anliggende. Det er 7 mil til Lakselv og 2 til Finland fra Karasjok. Det synes som en situasjonell praktisk overveielse over korteste vei, og over hvem har billigst og hvem har best varer. Et praktisk spørsmål som endrer seg over tid; valutakurser eller nye butikker. Butikkene i Karigasniemi inngår som steder å handle på lik linje med dem i Lakselv. Skulle man ha bryllup før var det klart man dro til Finland:

Før var det jo bare der man fikk fersk kjøtt, så da handlet jeg mer. Nå er utvalget blitt bedre her.

Det kan i et slik uttalelse også være en sammenheng mellom det å ha god råd og det å ikke handle i Finland.

Det synes som om det er forskjeller på de ulike stedene i Finnmark Under en samtale med en bensinstasjonseier i Tana bru, fortalte han at han kranglet mye med folk som var opprørt over avgiftene i Norge. Han mente imidlertid at man må jo se prisene i forhold til lønningene. Han drev bensinstasjon, men klarte ikke å hisse seg opp over avgiftene. Han sa det var vanskelig en periode da bensinprisene var såpass mye dyrere, men at det hjalp når avgiftene ble satt ned. Med dieselpriene kunne han imidlertid ikke konkurrere. De har vært lavere i Finland hele tiden.

Han hadde også bodd rett ved grensa og støttet min hypotese om at folk som bor lenger unna var mer opptatt av grensehandelen enn folk som bor nære. Da han bodde nær grensa hadde de sett på de som handla der som noen rare folk, men nå når han bodde sør for Tana bru, om lag 40 km fra Nuorgam, var grensa i følge han et langt hyppigere samtaleevne.

Grenser kan være en betydelig overskridelse for mange, mens respekten for den blir mindre når man krysser den hver dag. For meg første gang jeg passerte holdt jeg fartsgrensen på 30 som er grensen rett ved tollstasjonen. Da vi kjørte med lokale folk mot Nuorgam dempet sjåføren farten, men vi holdt godt over 60 da vi passerte.

Sameland

Det første som møtte meg da jeg skulle handle i Karigasniemi på finsk side av grensen var en ekspeditør som slo over til samisk da jeg henvendte meg på norsk. Første gangen forsto jeg ikke at hun byttet språk, da finsk og samisk for meg gir like liten mening. Fordi jeg ikke hadde vent meg til det samiske språket, tok jeg for gitt at ekspeditøren snakket finsk fordi jeg var i ”Finland”.¹¹ Dette er typisk for hegemoniets manglende innsikt i minoriteters kommunikasjon. På finsk side snakkes det samisk og finsk og på norsk side snakkes det samisk og norsk. Naturlig nok snakker man samisk seg imellom, ikke norsk i Norge og finsk i Finland, som en dáza lett kan forestille seg.

Grensene i nord følger ikke de etniske grensene, slik de kan sies å gjøre i Sør-Norge. Grensen mot både Sverige, Finland og Russland går i Finnmark tvers igjennom det som ellers ville vært et naturlig samisk etnisk område. Grensene som er trukket går på tvers av de såkalte siidaene, det vil si de (tidligere) samiske lokale forvaltningsområder.¹² Dette førte til at tradisjonelle beitesystemer og slektskapsrelasjoner ble splittet av de ulike nasjonale

¹¹ De finske samene har en noe annerledes dialekt, påvirket av finsk, men forskjellene er etter det jeg har forstått små. Samisk er det språket handelen stort sett foregår på i Karasjok. (i Nuorgam finsk? Kvener? (mange finske samer her snakker bare samisk og finsk, og kanskje litt svensk eller engelsk)

¹² Siidasystemet er basert på reindriftsamenes veidekultur. Solem beskriver en fast fordeling av vinterbeiteplasser, sommerbeiteplasser og flytteveier. ”Enhver siida skal kunne lokaliseres året rundt innenfor et fordelt system av faste beiteplasser. (...) Enhver *siida* antas å ha et grunnlag som bygger på et stedbundet flyttemønster med tilhørende årstidsbestemte beiteområder og flytteleier. De medlemmene av siidaen, som har lengst historisk kontinuitet i hevdelsen av siidaens årstidsbestemte arealer blir betraktet som bærere av siidaens grunnlag.” Solem, Erik. 1970: *Lappiske rettsstudier*. Universitetsforlaget. (Første gang utgitt i 1933). Hentet fra Norges offentlige utredninger, NOU 2001: 34. Samiske sedvaner og rettsoppfatninger – bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget

forvaltninger. Grensesettingene og de ulike nasjonalstatenes utnyttelse av samelands ressurser gjorde at veidekulturen og dermed også siidasystemet gikk i oppløsning (Aarseth 1989:11). Nomadiske minoriteter fikk i Norge som ellers i Europa problemer med nasjonalstater som var basert på bofasthet og eiendomsrett.

Det er historisk forskjellige stater som har forskjellige byråkratier og administrasjoner som administrerer området på sin måte. Samenes områder er også langt unna senteradministrasjonen både i Oslo, Stockholm, Helsingfors og særlig Moskva. De er bare 70.000. 40.000 i Norge, 20.000 i Sverige, 6.000 i Finland og bare 2.000 i Russland.¹³

Indre Finnmark, Nord-Finland og Nord-Sverige har altså en klar etnisk minoritet som også i mange sammenhenger er en klar politisk enhet. Sametinget og de samiske institusjonene i Troms og Finnmark rekrutterer også svenske og finske samer. Kontaktene i Sametinget viser at selv om Stortinget, de nordlige fylkenes administrasjoner er av avgjørende politisk og diplomatisk betydning, synes måten man forholder seg til svensk og finsk administrasjon på samme opportunistiske nivå.

Samene bruker heller ikke de samme begrepene omkring grensene områdene skal betegne. Det snakkes om "finsk side" og "norsk side", ikke "Finland" og "Norge". På direkte spørsmål kan man få et slikt svar:

Vi har bodd ved grensa i alle år, og har aldri tenkt særlig på det som en grense. Vi hadde like mye slekt på den ene siden som den andre.

På spørsmål om det er vanlig at nordmenn gifter seg med finner, var det noen som ble direkte provosert. Jeg fikk som svar "De er jo samme folket. De er også samer!" Det ser klart ut til at det er inngifte mellom samer på begge sider av Tanaelva. Svært mange oppgir å ha slekt på "finsk side". De jeg snakket med som har vokst opp langs elva forteller at det å kunne bevege seg på den var en viktig del av deres barn- og særlig ungdom. Polmak er f.eks. delt på begge sider, med for eksempel bare skole på den ene siden, og man krysser elva for å komme til den. (Og kjører rundt under vårløsningen og når den er i ferd med å fryse på høsten.)

¹³ Antall samer er vanskelig å fastslå. Mange er svært assimilert og langt fra alle er innskrevet i samemantallet.

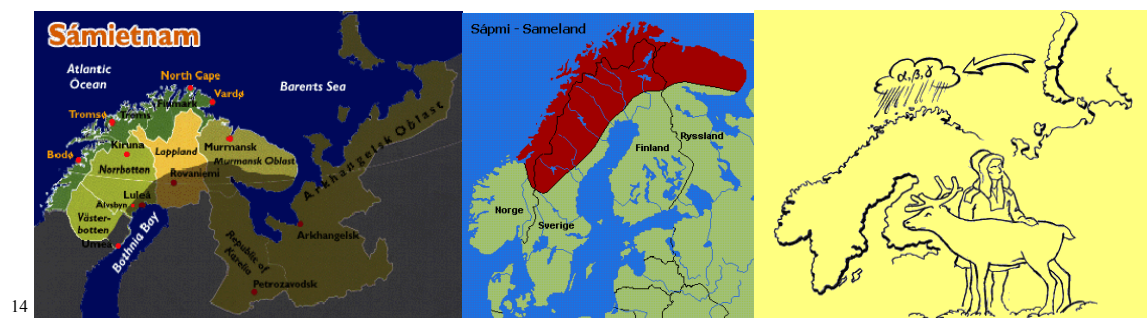
Tanaelva er stor og bred, og skiller Norge fra Finland fra Karasjok til Polmak (se kart), men den ser likevel ikke ut til å danne en kognitiv grense for de som bor her. Elven er også nå en hovedferdselsåre, da det er den enkleste scooterløypa.

Et grenseløst folk – Grensen og samisk selvforståelse

Samer kaller seg gjerne ”et grenseløst folk”. Denne selvforståelsen ser ut til å være helt avgjørende for å forstå hvordan folk fra Karasjok forholder seg til grensehandelen, og som er vesentlig annerledes enn slik handelen foregår på Svinesund. I beskrivelsen av grensehandelen er etnisitet lite beskrevet. I Finnmark er imidlertid forholdet mellom samer og nordmenn meningsbærende på flere nivåer, også når det gjelder grensehandelen.

I den samiske historie er forholdet til grensene svært relevante. Bevisstheten omkring de ulike grenseoppgangen som ble trukket på tvers av sidasystemet av majoritetskulturens stater, er i dag svært utbredt (Hovland 1999, Aarseth 1989). Reproduksjoner av kart, der det samiske kjerneområdet er trukket over de nasjonale grensene er svært populære og går igjen i ulike verk. Kartene divergerer klart med de nasjonale grenser som blir vist i etnisk norskdominerte områder – og medier. Andre kart viser Nordkalotten, disse kartene bruker en ren nord-syd akse som er uvanlig ellers i Norge.¹⁴ Den systematiske bevissthet om fraværet av grenser kan man si er viktig identifikatorisk og helt elementært.

I den samiske etniske oppblomstringen fra 1970 tallet er forholdet til nasjonalstatsgrensene en merkesak, både på et symbolsk og etnisk plan, og på et økonomisk forvaltningsnivå gjennom retten til land (Thuen 1995). I den samiske etniske selvforståelsen legges det stor vekt på dette (Hovland 1999). De bruker det som en forklaring for at de er undertrykte historisk. Overgrepet brukes også som en forklaring for deres handlingsmønstre, og blir gjentatt både i offentlige og private debatter.

Dette fraværet av felles identifikasjon med de etniske grensene er imidlertid langt fra bare en symbolsak. Det historiske synes relevant for å forstå dagens praksis rundt grensehandlen, med både praktiske og politiske beveggrunner. Grensene har alltid vært et problem for samene (Aarseth 1989; Tønnesen 1979). Responsen på allmenn forståelse av grensenes problemer synes imidlertid å være annammet på mange ulike måter. For noen synes den kun som en underlegen konstant, som et ”Det er nu bare sånn”. ”Man gjør det man må.” eller ”Grensa har no alltid vært der”.

Det er mye som tyder på at ”fenomenet grensehandel”, slik vi kjenner den fra den sørnorske dominerende diskursen kan være et eksklusivt etnisk norsks fenomen. For de folk som er splittet av grensa er den et herk. Det er noe som gjør livet vanskeligere. Skal man frakte noe fra en del av sameland til et annet må man innom en serie med byråkrati som gjør frakten og dermed også produktene dyrere. Mens for de land der grensen handler om etnisk identitet, kan grensen representere trygghet, men også en spenning i det å krysse den. Den blir uansett meningsbærende som grense.

I Karasjok ser man hvordan nasjonalstatens administrasjon i dag skaper hverdagslige problemer for samene. En svensk statsborger, offentlig ansatt i Kautokeino vil for eksempel ta med seg samisk undervisningsmaterieil til en skole i Sverige. Dette kan han ikke gjøre uten å klargjøre innførselen med tollmyndigheten, og betale avgifter. Når han skal forklare situasjonen ovenfor meg bruker han majoritetens referanser: ”Det er som om man ikke kan ta med seg bøker fra Trysil til Oslo uten å betale toll.” Han har også slekt som driver med rein. Hvert år drar han for å hjelpe til med slakten. For å ta med seg sin del hjem til Norge må han smugle. Han har ikke lov til å ta med kjøttet inn i Norge uten en serie med utgifter og papirarbeid. Han har også problemer med pensjonspoeng og å få relevant uttelling for sin utdanning fra de forskjellige nordiske land. Han lever i et samisk område som for han er en enhet, med venner, slekt og et språk som er relativt likt, men som administrativt ligger innenfor Norge Sverige og Finland, noe som gjør hans hverdag vanskelig.

For andre samer med en klarere politisk bevissthet blir grensa beskrevet både i politiske og historiske ordelag som for eksempel:

Før revolusjonen i Russland var det best der. Da brydde sentraladministrasjonen seg lite om folket. I Norge... etter Stalin ble det jo noe helt annet...

Hun forklarer at Tsaren lot samene gjøre som de ville, bare de betalte skatt. Det verste var Stalin og det nest verste var nasjonalismen i Norge. På spørsmål om forholdet til grensehandelene kan det politiske også komme til uttrykk ved en bitterhet til den norske stat:

De kaller det handelslekkasje! Den grensa har vi jo ingen lojalitet overfor. Hvis det er noen handelslekkasje er det til Tromsø eller Oslo.

Dette sier hun foraktfullt ovenfor meg som i situasjonen blir representant for staten og Oslo. I sør kan man si at etniske forhold til den norske staten kan forklare noe av den opphissede stemningen man kan finne på Svinesund. Å si at ”det er staten sin skyld at vi handler i Sverige”, kan tyde på at man har behov for å legge skylden på noen. Det vil si at man kan spore en dårlig samvittighet i forhold til det som omtales som handelslekkasje. Selv om de ikke tilhører flertallet er det mange i Østfold som ikke reiste til Sverige av politiske grunner. Også i Polmak snakket jeg med nordmenn som ikke handlet i Finland av politiske grunner, men som ville støtte staten. I sameland er det rimelig å anta at befolkningen har en svakere identitet knyttet til den norske stat enn det staten betyr for etniske nordmenn. På den måten er det rimelig at grensehandlen utelukkende blir et praktisk anliggende, og inngår ikke i en politisk diskurs om å være Harry eller om handelslekkasje.

Når en nordmann krysser grensa drar han eller hun fra Norge til Finland. Han drar fra et sted med norske flagg til et sted med finsk. Han er i et annet land – i betydningen etnisk nasjon, med andre regler, tradisjoner og språk. Når en same krysser den samme grensen forflytter han eller hun seg bare innenfor sameland, med det samme flagget vaiende på begge sider av majoritetenes grense. For samer er dette rett og slett ikke en kognitiv grense.¹⁵

Det man kan si er at grensen for samene først og fremst er en praktisk barriere. Det er en del av hverdagen som man ikke kan gjøre noe med. Grensen mellom Norge og Finland har ingen kognitiv betydning som etnisk grense. Dette betyr rett og slett av samer ikke ser grensen, annet enn når andre ser den for dem. For samene er det akkurat det samme å dra til Lakselv for å handle møbler som å dra til Karigasniemi for å handle tobakk. I setningen ”I Kargas er det billigere”, ligger det en praktisk anerkjennelse om at det er lurt å handle der. Men man kan

¹⁵ På grunn av den samiske revitaliseringen og konfliktene i forhold til land, er i Finnmark sterkt politisert. Dette gjenfinner man også i andre identifikatoriske merkelapper. Folk fra Troms kaller seg ikke ”tromsværing”, men ”nordlending”, mens folk fra Finnmark gjerne kaller seg Finnmarkinger (Kramvig 1999). Det er en konflikt om hva denne kategorien skal inneholde.

like gjerne dra til Lakselv hvis det er et tilbud der. Det er ikke noen prinsipielle forskjeller. Karigasniemi er bare et sted som er billigere på en del ting. Om det kalles ”Finland”, som bare er et annet synonym til Kargas blir irrelevant.

En etnisk gruppe beskriver seg selv i forhold til relevante andre (Barth 1969). En grense er en kognitiv størrelse som viser hvor de relevante andre er, og man bygger opp forestillinger som man får bekreftet. Grensene viser hvem man er gjennom andre.

”Et grenseløst folk” som retoriske trope er i en avgjørende konflikt med det etnisk norske, der grensen mellom Finland og Sverige er etniske grenser. Å krysse grensen er ikke å krysse grensen. For den politisk beviste same er det å krysse grensen en politisk handling å være på samme sted. For den etniske nordmann er grensen kognitiv, der det finske flagget vaier, der skiltene er på finsk, der euro betyr en annen kultur, der Finland betyr, tango, sjøer og skoger. For samene vaier det samiske flagget like godt på den andre siden grensen, altså ingen grense.

Grensehandlen og samisk kultur

En annen forklaring på forskjellene mellom grensehandelen i svinesund og den i Karasjok kan være kulturell. På direkte spørsmål om grensehandlen var det flere som svarte: ”Snakk med kystfolket, det er de som driver med det, de kommer og kaster seg over varene. Det er de som driver med sånt.” Med det mener de nordmenn i Hammerfest og Lakselv. Det er jo også de som kommer til Kargas for å handle stort.¹⁶ Om dette er etnisk-kulturelle forskjeller er tilsvarende vanskelig å fastslå. Etnisitet ikke er noe som står skrevet i panna på folk. Mange jeg intervjuet i ikke-lojale sammenhenger, slik som i butikken likte ikke spørsmål om samiskhet. (umulig å si at det var mest nordmenn) Det er på den ene siden slik at samisk tilhørighet skjules mange steder, særlig i kyststrøkene, at mange samer ikke kan snakke samisk. Og at samer i mange henseende kan være helt assimilert.

Det bildet søringer har av samer er sjablongaktig, at de er like, med snøscootere, kofte, reindrift og det samiske språket. Virkeligheten er snarere at det er relativt mer variasjon blant samer enn nordmenn. Det å være same er langt fra enkelt, nettopp fordi det så mye diskusjon

¹⁶ Det er heller ikke sikkert at snittet av de som bor der gjør det annerledes, men at de utypiske synes fordi de er der. Dette er meget vanskelig å verifisere, og krever et feltarbeid og data langt utover det jeg har klart å skaffe til veie.

om hva en same er. De er både assimilerte, og driver identitets- og nasjonsbygging på en gang. Hovland siterer en ung mann i Kautokeino slik: ”Folk i Kautokeino vil gjerne være samiske, men vil ikke at noen skal komme og fortelle dem det” (Hovland 1999:107).

For meg som søring, med et så kort feltarbeid er det ikke mulig å gi et fyllestgjørende beskrivelse av den samiske kulturen i Karasjok, men jeg vil likevel drøfte noen observasjoner som kan være relevante for grensehandlen mot Finland som synes annerledes enn på Svinesund. Jeg vil gjøre dette ut fra noen enkle observasjoner og noen utsagn som forteller om forskjeller. En norsk kvinne fra Karasjok sier i en diskusjon med flere tilstede: ”De på bensinstasjonen [der man kjøper alkohol] er flyttsamer, og det merker man jo”, sier en inngiftet nordmann i Karasjok.

Husker første gangen jeg skulle handle [vin eller sprit] og lurte på når bussen [med varene fra Ivalo] kom, og hun visste ikke. Han [mannen] sa at det var klokken seks, så spurte jeg om de hadde åpent da, det visste hun ikke, så sa hun til mannen; ”men det kan vi da ha. Da kan vi jo ha åpent da”. Det er typisk samer.

En av de andre rundt bordet fikk en assosiasjon og fortsatte med å fortelle en historie fra et komiprogram med skjult kamera på tv, der ekspeditøren bare tok halvparten av varene, og så på klokka og sa ”nå er klokken fem”, og lot resten av varene ligge. På den måten forteller de en historie om samer og nordmenn som distinkt forskjellige. Der nordmannen er prinsipielle i forhold til klokka, og stopper arbeidet på sekundet selv om man er midt i en arbeidsoppgave, vet ikke samene i det hele tatt at det finnes noen regler for åpningstider. De arbeider til arbeidet er gjort, og er slik sett ”naturlige”.¹⁷

”Staten er nærmere nordmenn” sier gjerne samer i ulike samtaler om grensen. I sør synes grensehandlen som en del av det å klare å skape et billig hushold. Det virker som om dette argumentet er langt mindre være tilstede i sameland. En ting er sikkert. Folk i Karasjok har et avslappet forhold til det å dra Finland for å handle, og de vet påfallende lite om priser. De kjøper som nevnt mye forskjellig etter egne preferanser. Og for svært mange er Finland først og fremst et skjenkested.

Slik forklarer en søring som har bodd lenge i Karasjok om samenes forhold til Norge: ”Det er jo slik at samene ikke bestemmer uansett, og er ikke vant til det. Og tar kanskje til takke med

¹⁷ Disse vitsene ligner i grunn ganske mye om nordmenns vitsing om tyskere.

slik det er og innretter seg etter det.” I denne sammenheng betyr det at de tar til etterretning at det er billigere og handler etter det, og bryr seg ikke om handlingen er politisk eller ikke.

Praksis i Karasjok kan ha en etnisk kulturell forklaring i den samiske kulturen som ”det å klare seg”, ”det å ha nok”, å ha et godt liv; å ha tid til å dra på fjellet, men ikke mer enn det. Som delvis nomadisk, som kolonialisert minoritet under en norsk juridisk statskultur, med vekt på eiendomsrett, fikk samene mindre rettigheter, mindre eiendom.¹⁸

Den sparekultur som er dominerende hos nordmenn er ikke like påfallende hos samer. Hvis det er slik at man har en annen type husholdsøkonomi med vekt på bytte blir det rimelig med mindre fokus på pris og på driftighet som er typisk for å handle innenfor et asketisk husholdsideal (Døving 2002; Miller 1998). Det er heller ikke sikkert at forholdet er etnisk, men like fullt er det kulturelt betinget hva som gir verdi og moralsk aksept. Matvarer er i Sør-Norge ansett som viktig del av husholdningsbudsjettet å spare, eller holde så lavt som mulig. Hvis så er tilfelle i Karasjok, er dette langt mer skjult. Pris som argument for handling er ikke en sentral del av verken den private den offentlige diskurs, og ikke noe de vil kommunisere med meg, snarer tvert i mot. Det kan virke som om den form for handling ikke gir prestisje, snarere motsatt. Den aktive strøm av ordet ”billig” som overvelder i Svinesund hører man ikke i Kargas, mens den derimot er hørbar i Polmak.

Det kan hende at det ligger en beundring om det røffe og en tilsvarende forrækt for det prydelige. Observasjonen kan imidlertid like gjerne handle om en folkelig motstand mot det urbane som noe spesifikt samisk. Oslo-folk er ofte et skjellsord på bygdene i Norge – og ”søring” generelt i Finnmark. Estetisk er det lite som tyder på en forskjell mellom Finnmark og sameland. Det synes imidlertid som det foregår en generell forstadifisering også i Karasjok med plen, gjerder, karnapper og opprydding i hager.

Grensehandelens historiske usikkerhet

Historisk endrer grensehandlen seg enormt. Grensehandel er meget usikker sett med kjøpmannens øyne. Etablering av store varehus i medgangstider, slik som ved Svinesund, og

¹⁸ Retten til fiske i Tanaelva var for eksempel forbehold fastboende bønder. Etter jordutvisningsresolusjonen av 1775 ble det en endring fra sedvane til juss og kongens eiendom. I 1848 ble samiske bruk ikke ansett som nok til eiendomsrett da området ble betraktet som koloni. De hadde imidlertid allmenningsretten (Pedersen). For å få fiskeretten måtte samene skaffe norsk navn, for etter jordlova av 1902 var det forbud å selge jord til de som ikke var norsktaende.

også i Nuorgam, kan endres drastisk med fallende kronekurs, tollrestriksjoner, matvareskandaler eller endring i den nasjonale økonomien. Fra 1980 til 1984 gikk for eksempel handelen fra Troms til Kilpisjärvi betydelig ned og i Utsjoki kommune ble handlene halvert i samme tidsrom. Og nå, bare på få år, har handelen som ble foretatt av finske statsborgere i Norge så å si blitt borte. I begynnelsen av 1980-årene oppgir finske kjøpmenn at de fikk en kraftig nedgang etter den nye kjøttkvotereduksjonen i 1983 (Krogh et al 1988:29).

Krogh et al. beskriver kjøpmennene som entreprenører, noe jeg også finner igjen. De er aktive og finner nye produkter hele tiden. Dette er så vidt vi kan bedømme eneste muligheten til å overleve. Man bør være klar til å etablere hele virksomheten over til andre siden av grensen. Da munn og klovsyken herjet og grensene ble stengt for import av kjøtt, ga dette enorme konsekvenser for handelen. Hvis tollmyndighetene plutselig skulle finne på å kontrollere menigmann, kan kundegrunnet forsvinne. En forretningsdrivende fra et Karigasniemi formulerer seg slik:

Da bussen ble kontrollert forsvant alle kundene fra Hammerfest og fra den veien [Porsanger, Lakselv].

Hammerfest er langt fra Kargas. Og det hadde tydeligvis utviklet seg et marked med turbusser. I følge denne kjøpmannen var et stopp i tollene nok til at selskapet, og dermed også han selv, mistet alle kundene. Forholdene er såpass små, at utsagnet virker rimelig. I Nuorgam avverterer de med at de har plass til busser på parkeringsplassen.

Det er umulig for en kjøpmann å beregne en munn og klovsyke i Storbritannia. Og hvis den kommer i påsketider så blir det vanskelig med driften det året. Klondyke er ikke sikker handelsvirksomhet.

Toll og smugling

Det er *ingen* jeg har snakket med som vet akkurat hva som kan tas med eller ikke! De spør gjerne meg siden jeg er forsker og tror at jeg representerer staten. Det er vage forestillinger om mengder. Noen sier til og med ”at man kan ta det med til eget bruk”. De fleste vet imidlertid at egg og poteter ikke er lov til å ta med seg, men det er få eller ingen som bryr seg om det. Egg og poteter er imidlertid ikke viktige varer for handelen. (Egg er jo lov nå, men kunnskapen er altså minimal.)

Et interessant moment er at den ulovlige importen av alkohol og tobakk over grensen til Finland ikke synes å bære preg av en kollektiv glede over smugling, men av mer pragmatisk handling. Når man er i Finland – uansett hva som er grunnen – blir man bedt av de venner eller slektninger man har kontakt med å kjøpe med noe til dem hvis de trenger det, og tobakk og alkohol er blant de viktigste varene der som i Sverige og Svinesund. Et lite blikk på listen over hva – og hvor mye – som handles av sprit av de som handler den varen, viser tydelig at de fleste har med seg en del, men ikke altfor mye, for mye. Et overslag vitner om at nivået på handelen er omtrent den samme som over Svinesund. Forskjellen i forståelsen og opptattheten av smugling som fenomen er derfor påfallende. Det var ingen som uoppfordret nevnte noen form for grense for hvor mye man fikk lov til å ta med seg, og det var heller aldri nevnt noen teknikker for å smugle, noe som nettopp er et vesentlig tema i Svinesund.

Slik foregår en vanlig måte å smugle sprit og vin på til Karasjok. Jeg studerer altså grensehandelen og drar derfor over til Kargas daglig. Det skal være et bryllup i byen, jeg er invitert og vi skal holde et forspiel. A, som arrangerer forspilet ringer først en venninne. De lurere på ”hvem som har pollista” X ringer Y som har den. Det ringes flere ganger fram og til bake før det blir bestemt hva som skal kjøpes, og at det er helt greit for meg å dra og hente varene siden jeg skal dit uansett. Det ringes til bensinstasjonen og jeg faller utenfor på grunn av språket. De eneste ord jeg forstår er ”Alko” og ”Ivalo”. Det noteres et nummer og et navn som jeg får og kan vise fram i kassa. Jeg får beskjed at varene kommer med bussen kl. 6. Ja, og da er det bare å hente dem på bensinstasjonen, hvilket jeg gjør uten å stille flere spørsmål. Til sammen er det betydelig mer enn kvoten, men det blir aldri diskutert om at man burde reise flere for min eller varenes sikkerhet.

Det er i samtaler med meg, representanten fra staten, dáza'en, kunne imidlertid smugling bli tema hvis man tok det opp selv. Med andre søringer var tema mer vanlig. Da jeg intervjuet andre nordmenn i Finland, med åpenbare mengder med kartonger i handlekurven, ville de helst ikke snakke med meg lengre, et tegn som kan tyde på at de visste noe om regler for hva som er tillatt. For de som kommer lengre fra synes forholdet å være et annet enn de lokale samer. I Nuorgam, tettstedet på den finske siden av Tanaelva fra Polmak så jeg flere som reiste fram og tilbake over grensen og lastet over i en annen bil. De tror sikkert de er smarte, men det er jo heller ikke lov.

Når man spør på sier at man forsker på grensehandlen blir smugling altså lett introdusert, mens i Karasjok ble det bare tema når man tok opp selv. Svaret var som regel at ”De kjenner karasjokbilene og stopper aldri dem.” Eller ”Det er jo bare til eget bruk”. I en slik sammenheng fikk jeg høre en historie om et ektepar som skulle ha bryllup som da naturlig nok reiste til Karigasniemi for å handle sprit. (Det er vanlig med 2-300 gjester i et samebryllup og det forventes rikelig med alkohol. Slik at sprit er en stor utgift i forbindelse med bryllup.) Ekteparet hadde fylt mange kasser med sprit som de hadde bestilt fra Ivalo i bagasjen og ble stoppet på grensen. ”Ja men, vi skal jo ha bryllup?” var i følge historien det uforstående svaret til kvinnen i bilen. Historien kan tolkes slik at samene vet utmerket godt at det er ulovlig, og at man ikke skal ta den type sjanser. Den forteller også at det finnes en naivitet – særlig blant de eldre – som tilsier at nasjonalstatsgrensa ikke er med i den daglige refleksjon, at man rett og slett ikke vet at det er ulovlig. Spissformulert kan man si at der smuglingen spør på også kan sies å være en folkelig protest, er den nordpå ren praksis, uten eksplisitte politiske implikasjoner.

De som kommer mer langveisfra derimot, synes altså å vite kvotene med større sikkerhet. Noen gutter fra Nordland som skulle på besøk i Karasjok, sjekket for eksempel hvor grensen gikk for forenklet forelegg, altså før man ble tatt under smugleparagrafen, den gikk i følge den informasjonen jeg fikk på 150 bokser, slik at de tok med 75 liter øl hver. Disse varene gikk inn i deres runde til bekjente i Karasjok og videre til Tromsø, før de dro tilbake igjen til Nordland. De valgte å handle i Sverige [Karesuando] fordi prosentene på ølet er høyere der enn butikkene i Finland. De tok altså med seg stärköl.

På spørsmål om hva de kjøper svarer man ”Jeg pleier å kjøpe en sekser.” (3 liter med øl) eller ”Jeg tenker aldri på det?”. Det vanligste er å si ”at man aldri blir stoppet.” eller ”jeg har aldri blitt stoppet”. En fortalte følgende historie:

Det var en gang, da var det en sånn landsomfattende aksjon, da ble jeg stoppet, og hadde med meg sikkert en flaske vin for mye, men han bare tittet inn, og vinket meg videre. Han så vel at jeg hadde barn i baksetet.

Måten tollerne blir oppfattet av befolkningen i Karasjok kan sammenfattes med følgende sitat: ”De kjenner karasjokbilene og stopper aldri dem.”

Litteratur

- Aarseth, B. 1989, *Grenser i sameland. Samiske samlinger Bind XIII* Norsk folkemuseum, Oslo.
- Barth F. 1969, *Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference*, Bergen, Oslo, Universitetsforlaget.
- Døving, R. 2002, *Mat som totalt sosialt fenomen. Noen eksempler med utgangspunkt i Torsvik*, Dr.polit, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i Bergen.
- Ericsson, B. 2000, *Grensehandel mot Sverige: Bil- og bussbasert handel år 2000*.
- Hovland, A. 1999, *Moderne urfolk - lokal og etnisk tilhørighet blant samisk ungdom*, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring (NOVA), Oslo, 11.
- Kerr, M. & Charles, N. 1986, "Servers and providers: the distribution of food within the family", *Sociological Review*, vol. 34, pp. 115-157.
- Kramvig, b. 1999, "I kategoriens vold," in *Samer og nordmenn Temaer i jus, historie og sosialantropologi*, H. Eidheim, ed., Cappelen, Oslo, pp. 117-140.
- Krogh, L., Labba, P. G., & Hanssen, K. 1988, *Grensehandel på Nordkalotten* 18.
- Lavik, R. 1999, *Strukturelle endringer i varehandelen og endringer i forbrukeradfærd og holdninger*, Statens institutt for forbruksforskning, SIFO, 15.
- Miller, D. 1998, *A theory of shopping* Cornell University Press, Ithaca, N.Y.
- Thuen, T. 1995, *Quest for equity : Norway and the Saami challenge*.
- Tønnesen, S. 1979, *Retten til jord i Finnmark* Universitetsforlaget, Bergen.